

UOT-811.11-112

Səhifə: 152-156

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.2.152>

Lalə Hüseynova
q-lala-5@hotmail.ru
Zemfira Məmmədova
zemfiramedova1948@gmail.com

MÜASİR İNGİLİS - AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ EVFEMİZMLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK VƏ ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə müasir ingilis - Azərbaycan dillərində evfemizmlərin leksik-semantik və üslubi xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Tədqiqatdan aydın olur ki, media dairələrində, seminar və elmi konfranslarda, siyasi dairələrdə, diplomatik münasibətlərdə evfemizmlərdən daha çox istifadə edilir. Əslində isə evfemizm və ya disfemizm daha mürəkkəb olan bir prosesin tərkib hissəsidir. Müəyyənləşdirilir ki, disfemizmlər məişətdə də kifayət qədər rast gəlinir. Bunu bəzi dini inanclarla bağlayır və bəzən mövhumat əlaməti məqsədi ilə işlədilir.

Açar sözlər: evfemizm, İngilis dili, morphem, dilçilik, semantika, leksika.

Giriş: Evfemizm sözü yunan dilində **euphimi**-dən yaranmışdır. Bu sözün kökündə **pheme** morfemi dayanır ki, bu da, özlüyündə “ilahi danışmaq”, ədəblə danışmaq” mənasını verir. Söz özü “yaxşı” və “nitq” sözlərinin birləşməsi kimi meydana gəlib. Qədim yunanlar tərəfindən **evfemizm** termini müqəddəs sükutu saxlamaq” kimi başa düşülür ki, bu da “heç nə danışmamaq pis danışmaqdan daha yaxşıdır” mənasını verir. Müasir dövrdə bir çox dillərdə sonsuz sayda evfemizmlərə rast gəlmək olar. Evfemizmlər bir mənalı şəkildə təhqirdən, bəzən tənqiddən və bəzən də qarşımızda dayanan ikinci tərəfi incitməkdən çəkinmək məqsədi ilə işlədilir.

Dildə evfemizmlərin yaranmasına ehtiyac olduğu üçün onlar yaradılır. Buna müəyyən siyasi, ictimai və şəxsi mövzularda gedən söhbətlərdə özünü ifadə etmək ehtiyacı səbəb ola bilər. Evfemizmlərin yaranmasının saysız hesabsız səbəbləri və yolları var. Bosçayeva öz əsərində yazır: “Evfemizmlər bəzi hallarda dünya dilçiliyində **tabu sözlər** kimi qələmə verilir. Çünki evfemizmlərdə sətir altı mənada tabu sözlərlə eyni mənanı kəsb edir. Məsələn, biz xaric ölkə istehsalı olan cizgi filmlərinin, bədii filmlərin və s. tərcüməsi zamanı onları olduğu kimi çatdırma bilmir, onun əvəzinə eyni mənanı ifadə edən, lakin daha etik və nəzakətli səslənən sözlərdən istifadə edirik”[1, s.19].

Kembric lüğəti evfemizmləri “İnsan qürurunu əzər” sözlərin istifadəsindən yayınmaq üçün işlədilən ifadə kimi izah edir. Evfemizmlərin ən geniş istifadə edildiyi dil isə **İngilis dilidir**. Danışarkən ifrat dərəcədə mədəni ifadələrdən istifadə etməyə çalışan ingilis əhalisinin 99%-i evfemizmlərdən istifadə edir. Düzdür, bu ingilis dilini həm xarici dil kimi öyrənənlər üçün çətinlik yaratsaq da ingilis və amerikan xalqlarının milli mentalitet və danışmaq xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, onların dildə istifadəsi qaçılmazdır. Məsələn “əqli cəhətdən zəif uşağa - **kid** “xüsusi uşaq” (special kid),və yaxud “axmaq adam” (stupid man) əvəzinə “mentally challenged man” (mənavi yorğun) ifadəsinin istifadə edilməsi buna misal ola bilər. İngilis dilində evfemizmlərin istifadəsi müharibədən sonrakı dövrə təsadüf edilir. M.Katsev öz kitabında qeyd edir: “Müharibədən sonra, külli sayda döyüşçülər “**shell shock**” adlanan psixi travma nəticəsində öz əmək qabiliyyətlərini itirmişdilər və yenidən döyüşə göndərilə bilmirdilər və ən pisi də odur ki, onlar həyatları boyunca yaşadıkları müddət bu xəstəlikdən yaxa qurtara bilmirdilər. Məhz bu hal İngilis dilində yeni evfemizmlərin yaranmasına gətirib çıxardı. Hec bir vəchlə “psix” sözünü istifadə etmək dildə qəbul edilməz idi. Ona görə də “**posttraumatic stress disorder**” (postravmatik stress pozuntusu) ifadəsindən istifadə edilməyə başlandı. Bu söz ilk dəfə döyüşçülər

üçün istifadə edilməsinə baxmayaraq, hal-hazırda bu evfemizmi psixitravma keçirmiş bütün insanlar üçün istifadə edilir” [2, s.156-162]. Evfemizmləri bir neçə növə ayırmaq olar: a) Ümumi mənani yumşaldan evfemizmlər. Məsələn, ingilis dilində “fat” əvəzinə “big” və bunların ekvivalent olaraq Azərbaycan dilində “kök” əvəzinə “kilolu” kimi ifadələrin istifadə edilməsi.

b) Həmsöhbətinin xətrinə dəyməkdən yayınmaq üçün istifadə edilən evfemizmlər. Məsələn, ingilis dilində “unempolyed” əvəzinə “between jobs” və onların Azərbaycan dilində ekvivalentləri. Yəhya Kərimli öz məqaləsində qeyd edir: “Azərbaycan dilində ekvivalentləri olan “işsiz” əvəzinə “hələlik boşluqdur” ifadəsinin istifadə edilməsi və s. bu cür evfemizmlərə sonsuz sayda misallar gətirmək olar. Məsələn, ingilis dilində “under the weather”-“sick”, yəni “xəstə” əvəzinə “havasını dəyişib” kimi ifadələr işlədilir. Evfemizmlərə **rus dilində** də kifayət qədər rast gəlmək olar. Məsələn, son zamanlar rus dilində dublaj olunmuş filmlərdə və ya qəzet və jurnallarda “афро-американец” (afrikalı amerikan) sözünə rast gəlmək olar ki bu da “негр” sözünün əvəzinə evfemizm olaraq işlədilir. Buna bənzər başqa bir misal gətirmək olar: “ширококостный”- (cüssəli) sözü “толстый” (kök) sözünün əvəzinə işlədilir [3, s.174].

Evfemizm sözünün özü belə evfemizmdir. Yəni, “ədəbsiz söz”, “yersiz deyilmiş ifadə”, “senzurdan kənar çıxır” kimi sözlərin və ifadələrin əvəzinə çox zaman evfemizm sözü istifadə olunur. Evfemizmləri yaratmağın bir çox üsulları vardır. Fonetik üsul: 1. Biz sözü qısaltmaq və ya iki sözü kəsib bir söz yaratmaq məqsədilə, məsələn, İngilis dilində “what the hell” (rədd ol cəhənnəm) əvəzinə “**what the!**” sözü tələffüz edilir; 2. Sözü qəsdən başqa bir fərqli tərzdə tələffüz etmək, məsələn İngilis dilində **damn** (lənətə gəlmək) sözü **darn** kimi tələffüz edilir; 3) Sözlərin sadəcə ilk hərflərindən istifadə etmək, məsələn, İngilis diində sadəcə “N” həfini yazaraq **Nigger** (zənci) sözünü ifadə etmək.

Hüseyn Bayramov “Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları” kitabında yazır: “Evfemizmlər dildə metafora, metonimiya kimi də işlədilər bilər. Məsələn, ölmüş biri haqqında “bizi tərk etdi”, “bizlərə vida etdi”, “biz onu itirdik” kimi kəlmələr işlədirik. Dildə bəzən hər hansı bir sözü evfemizm ilə ifadə edərkən tək bir sözün əvəzinə söz birləşməsi və ya əksinə, rast gəlinir. Bir sözün söz birləşməsi vasitəsilə ifadəsində biz çox vaxt daha ciddi məsələlərdən danışarkən rast gəlirik [4, s.67].

İngilis dilində “die” (ölmək) sözünün əvəzinə “**go to a better place**” (daha yaxşı yerə getmək), “**the next pass into world**” (o biri dünyaya köçmək) kimi ifadənin işlənməsi buna misal ola bilər. Eyni şəkildə bu evfemizm Azərbaycan dilində də işlədilir, məsələn bizim dilimizdə də “ölmək” əvəzinə “rəhmətə getmək” “vəfat etmək” kimi birləşmələr istifadə edilir və ya mediada, xəbərlərdə Azərbaycan dilində “öldürmək” əvəzinə “qətlə yetirmək” ifadəsini görürük ki, eyni hal İngilis dilində də müşahidə olunur. Məsələn, “kill” əvəzinə “**put on the spot**”, “**put to sleep**” kimi ifadələrin istifadə edilməsi buna misal ola bilər.

Dünya mediasına nəzər salarkən görürük ki, siyasi xəbərlər evfemizmlərlə doludur və hal bu bütün dillərdə eyni dərəcədə özünü göstərir. Bu sahədə istifadə edilən xüsusi (special), ümumilli (People’s) kimi sözlər və strateji (strategic), **conflict, incident, operation** kimi beynəlxalq terminlərim istifadəsi bunlara misal ola bilər. Məsələn, Stategic withdr aval- xüsusi hərbi vəziyyət; Special weapons- nüvə silahları; Müharibə- silahlı münaqişə, qarşıdurma və s.

Bəzən dilçilikdə bu və ya digər sözün evfemizm olub olmaması barədə mübahisələr olur. Məsələn, bəzi dillərdə “**kor**” sözünün əvəzinə “görmə əngəlli insan” sözünün işlədilməsini düzgün saymırlar. Bir çox dillərdə eləcə də ingilis dilində **kor** sözünün işlədilməsini düzgün saymırlar. Çünki “görmə qüsuru olan” və ya “görmə əngəlli” ifadəsi çox geniş mənəlidir. Heç də bütün görmə əngəlli şəxslər kor deyil. Biz bir gözündə problem olan, görmə qabiliyyəti zəif olan, eynəkdən istifadə edən hər bir şəxsə “görmə əngəlli” deyə bilərik, halbuki o cür şəxslər kor deyildir. Bəzən dildə evfemizmlər yaratmaq üçün digər dillərdən alınma sözlərdən istifadə olunur. İngilis dilində bu məqsədlə bir çox sözlər fransız dilindən alınır. Məsələn “preqnant” (hamilə) sözünün əvəzinə “enceinte” (yüklü) sözündən istifadə olunur. Rəsmi söhbətlər zamanı evfemizmlər daha çox istifadə olunur. Məsələn, rəsmi görüşlərdə, iclas və müzakirələrdə “siz düz demirsiniz” cümləsinin əvəzinə “daha doğrusu” kimi ifadə işlədilir. Evfemizmlər kimi dildə **disfemizmlər** də mövcuddur. Disfemizmlər evfemizmlərin tam əksi olaraq “yumşaltmaq”

funksiyasını daşımır, əksinə mənəmi daha da kəskinləşdirir. Disfemizmlər danışıq zamanı məqsədli şəkildə qəsdən müəyyən bir sözün daha kobud və bəzən ədəbsiz şəkildə istifadə edilməsidir. Bunun bir çox səbəbləri ola bilər. Siyasi, şəxsi, iş münasibətləri bu səbəbdən yalnız bir neçəsidir. Bəzən disfemiya termininin əvəzinə dilçilikdə “**kakofemizm**” termini də işlədilir. Çox vaxt disfemizmlər siyasi diskursda daha çox istifadə edilir.

Disfemizmlər məişətdə də kifayət qədər rast gəlinir. Bunu bəzi dini inanclarla bağlayır və bəzən mövhumat əlaməti olan göz dəyməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə işlədilir. Məsələn, körpə uşağa göz dəyməsinin qarşısını almaq üçün ona qəsdən “çirkin” demək “qarabuğdayı” sözünün əvəzinə “qarqara” sözünün istifadə edilməsi buna misal ola bilər.

Media dairələrində, seminar və elmi konfranslarda, siyasi dairələrdə, diplomatik münasibətlərdə evfemizmlərdən daha çox istifadə edirlər. Əslində isə evfemizm və ya disfemizm daha mürəkkəb olan bir prosesin tərkib hissəsidir. Buna görə də evfemizm və disfemizmlərdən daha çox tədqiq edildiyi anlayışı onların üslubi cəhətidir. Üslubi cəhətdən tədqiq edilərkən disfemizmlərin istifadəsində danışanın psixoloji tibbi, sosial statusu, dini və cinsi mənsubiyyətlərin də mühüm rol oynadığı meydana çıxmışdır. Hətta buna görə də, evfemizm və disfemizmləri bəzən “ikibaşlı danışıq” adlandırırlar. Evfemizm tarixən ilk dəfə ucadan deyilməsi qəbahət sayılan dini söz və ya ifadənin əvəzinə işlədilmişdir. Etimoloji cəhətdən evfemizm termini tarixən “**blasfem**” termininin əks mənəli sözü kimi yaranmışdır, hansı ki o da özlüyündə “pis danışmaq” deməkdir. Hal-hazırda media diskursunda da evfemizmlər geniş şəkildə istifadə edilir. Bəzən, evfemizmlər vasitəsilə danışan müəyyən sözlərin mənasını pərdə arxasına alır və hətta evfemizmlərdən istifadə etməklə niyyətini gizlədir.

Mediada evfemizmlərin istifadə edilməsində məqsəd ünsiyyət konfliktlərinin və həmsöhbətinə ünsiyyət diskomfortu hiss etdirməyin qarşısını almaqdır. Məsələn, biz hər hansı bir natiqin nitq söyləyən zaman onun niyyətini rəmzi olaraq başa düşürük və eyni zamanda onun nitqinə qulaq asırıq. Azərbaycan dilində evfemizmlər geniş işlənir: iki iş arasında qalmaq – işsizlik, sizi yorduq – yorğun görünürsünüz, eşitmə əngəlli – kar; digər dünyanın adamı, cinsi azlıq, böyüklər üçün içki – pivə, artıq çəkili – kök, pasient – xəstə, qarşıdurma – dava, müvəqqəti köçkün - qaçqın. İngilis dilində də bun in the oven – pregnant (hamilə), tired and overemotional – drunk (sərxoş), spend the penny - to go to washroom (ayaqyoluna getmək), over the hill – old (qoca), pass away – die (ölmək) hell- heck (cəhənnəm), Weak for the drink – alcoholic (alkoqolik) Weakness – addicted (alüdəçi) Blow chunks – vomit (qusmaq, qaytarmaq) formalarda da işlənir.

Nəticə: Media diskursunda evfemizmlər funksionallığı ilə seçilir. Televiziya vasitəsilə danışan siyasətçilər, iqtisadçılar, media nümayəndələri öz çıxışları zamanı çoxlu sayda evfemizmlərdən istifadə edirlər, bu da öz növbəsində danışan şəxsin öz nitqi ilə bacarıq və səriştəsini meydana qoymaq ilə nəticələnir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Н.Ц.Босчаева .«Контекстуальная эвфемия в английском языке». Л.1989.с.19.
2. М.Кацев. «Языковое табу и эвфемия». Л., 1088 г.изд. “Наука”.стр:156-162.
3. Y.Kərimli. “Azərbaycan dilində evfemizmlər”. Bakı, 1999. “Elm” nəşr. səh:174.
4. Bayramov H. “Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları”. Bakı., 1978. s. 4-67.

*Lala Huseynova,
Zemfira Mammadova*

*Lexical-semantic and style features of euphemisms in modern
english - Azerbaijan languages*

Summary

The article deals with the problem of phraseological euphemisms in English. The investigation of phraseological euphemisms show that the study of this problem is very necessary in linguistics. Some phraseological euphemisms connected with death are shown in this article. Different forms of phraseological euphemisms with death are given with the facts.

Euphemisms are created because they are needed in language. This can be connected with the need to express oneself in conversations on certain political, social and personal topics. There are innumerable causes and ways of occurrence of euphemisms.

Key words: euphemism, English, morfem, linguistic, semantic, lexic.

*Лала Гусейнова,
Земфира Маммедова*

*Лексико-семантические и стилевые особенности эвфемизмов в
современном английском - азербайджанских языках*

Резюме

Статья посвящена проблеме фразеологических эвфемизмов в английском языке. Исследование фразеологических эвфемизмов показывает, что изучение этой проблемы крайне необходимо в лингвистике. В статье показаны некоторые фразеологические эвфемизмы, связанные со смертью. Приводятся различные формы фразеологических эвфемизмов со смертью с фактами. Эвфемизмы создаются потому, что в них есть потребность в языке. Это может быть связано с потребностью выразить себя в разговорах на определенные политические, социальные и личные темы. Существует бесчисленное множество причин и способов возникновения эвфемизмов.

Ключевые слова: эвфемизм, английский язык, морфема, лингвистика, семантика, лексикон.

Çapa tövsiyə edən:

Azərbaycan Tibb Universiteti

Rəyçilər:

dosent Nuriyyə Rzayeva

dosent Sevinc Şükürlü